

Materiály pro maturitu z dějin výtvarného umění

Maturitní otázky - umění paleolitu Evropy, pravěké umění

Poznámka: u datace paleolitických kultur se nepoužívá označení před naším letopočtem!

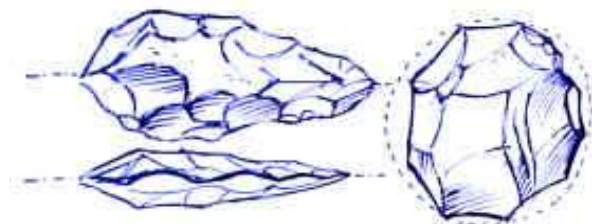
Poznámka: nejčastěji užívaná datace - absolutní datování je umělé, počítá se s ideální neměnnou aktivitou Slunce (jež se podílí na množství a stavu C14 v organické hmotě na Zemi). Aktivita Slunce se ale ve skutečnosti v průběhu času značně mění a tím kolísá i skutečná datace podle C14. Proto se nejčastěji používá právě umělé (absolutní) datování, které zůstává neměnné, to ale pochopitelně neodpovídá skutečnosti (například kultury mladého paleolitu jsou ve skutečnosti starší, než udává absolutní datace. (Datace v této práci jsou také absolutní, skutečné stáří uváděných předmětů, lokalit a kultur je často vyšší).

V minulosti vzniklo o dávných kulturách mnoho nepravd, nepřesností, pověr nebo přímo výmyslů počínaje představou vizáže rozchloupaných, v cárech kožešin zabalených polodebilních téměřšilenců, přes povinný život v jeskyních, pověry o neúčinnosti někdejších zbraní, až po gradualistické řazení umění s nekritickou vírou v protoumění sbíraných přírodnin majících tvary lidí a zvířat. A samozřejmě takové informace se dostaly i do teoretické oblasti umění. Naproti tomu specialisté na dávné kultury udělali v posledních dvaceti letech ohromnou spoustu práce i na našem území, kde pracovala velká řada odborníků z celého světa. V odborných publikacích jsou už roky k dispozici materiály a to i u nás, za všechny jmenujme Umění v zrcadle Věků a První Evropan od Jana Jelínka, Mistři kamenného dláta a Čas lovců od Jiřího Svobody.

UPOZORNĚNÍ: Samozřejmě je nutné upozornit, že jsme nebyli na žádné etnografické cestě v pravěku, a že máme především jen materiály, jaké nám přináší archeologie. To jsou dnes, vzhledem k času, který nás dělí od těch dávných kultur, jen velmi žalostné, nepočetné zbytky, zúžené na extrémně dochovatelné materiály, které nějakým zázrakem nepřišly k úhoně. Proto nemáme takřka nic v rukou, co se týká umění období starého a středního paleolitu, přesto se držíme alespoň toho mála poznatků, které máme dnes k dispozici.

STARÝ PALEOLIT 1 milion–300 000 let

STARŠÍ OBDOBÍ STARÉHO PALEOLITU

Pěstní klín z hrubého materiálu. Vpravo pak je sférické jádro někdy označované jako sféroid, tj. vlastní nástroj, jindy jako odpad po vytěžení (odbytí užitkových úštěpků), Afrika.

Kolem milionu let se objevují opakovaně určité formy kamenných nástrojů jako jsou sféroidy (kulovité artefakty), „pěstní“ klíny (mnohé jsou tak velké, že se určité do pěsti nevejdou). Uplatňuje se geometrizace vytvářených předmětů, sledujeme různé osy souměrnosti. Tyto předměty tehdejší člověk vytváří velmi pravděpodobně na kulturní (naučené) bázi, protože klíny sice sledujeme v Africe nebo ve Španělsku, nikoli však už v Asii. Povrch nejstarších klínů byl hrubý, zřejmě se hned nejednalo přímo o prezentační předmět (na stav povrchu měl také značný vliv užitý materiál a materiál, z něhož byl vyroben otloukač, tj. předmět, kterým se nástroj vyráběl). Tehdejší formou člověka by měl být v Evropě Homo antecessor (člověk předcházející). Ten je asi před 700–600 tisíci roky střídán formou Homo heidelbergensis (člověk heidelberský). V západní Evropě se objevuje kultura acheulénu charakteristická dokonalými „pěstními“ klíny. Výroba takových předmětů od konstrukce, designu („dizajnu“), po samo řemeslné zpracování je velmi slušná a veskrze lidská. To souvisí i se zvládnutím ohně a také s anatomii, která je téměř identická s moderním člověkem. Rozdíly vypadají spíše kosmeticky a korekčně ve smyslu určitých specifických adaptací. Tehdejší produkty kultury rychle podléhají zkáze díky teplému klimatu a agresivnímu humóznímu prostředí vznikajících půd. Kulturní vrstvy jsou dnes uloženy hluboko nebo jsou druhotně přemístěny a artefakty poškozeny. Proto je z tohoto období dokladů málo. U nás na Moravě je nejvýznamnější lokalita Stránská skála u Brna, v Čechách jsou nejvýznamnější lokalitou Přezletice.

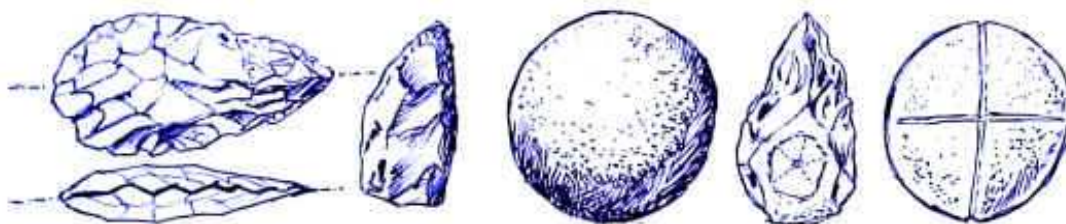
MLADŠÍ OBDOBÍ STARÉHO PALEOLITU

Rovoběžné vrypy na kosti slona, opakované rytí do tvaru obdélníku, pěstní klín, vrtáček, pilka, nožíky, drobná pilka a klínek. Předměty jsou mimo pěstního klínu uprostřed z lokality Bilzingsleben (Německo).

Před 400–300 tisíci roky se ukládají kulturní vrstvy lovců velkých zvířat (jako koně, zubří, nosorožci a sloni) a především sběračů zpracovávajících hlavně rákos, listy, proutí, kůry, dřevo a kůži - tedy nedochovatelné materiály. Přesto nám tato naleziště přinášejí již více informací, i když je tvůrcem těchto kultur stále člověk heidelberský. V Evropě se objevují doklady geometrizace, například řady rovnoběžných rýh a obdélník (střední Německo), zároveň s tím sledujeme širokou řadu opakujících se forem silicitových - kamenných nástrojů (klíny, klínky, vrtáčky, mikrolity, sekáče, nožovité čepele). Od roku 1905 známe i dřevěné nástroje a jejich řemeslnou úpravu. Jsou to balistické (vrhací) oštěpy a vrhací rotační tyče zahrocené na obou koncích. Z hlediska výtvarného zpracování musíme konstatovat, že u některých nástrojů je velmi dobře zpracovaný - řečeno dnešní terminologií design („dizajn“). A mimo již zmíněný typicky lidský geometrizovaný rukopis taktéž sledujeme u drobných, jako nehet malých nástrojů, skvělou jemnou motoriku jejich tvůrců. Jan Fridrich dokonce popisuje na jednom nalezišti v Německu červenou hlinku.

STŘEDNÍ PALEOLIT 300 tisíc let–40 tisíc let

Pěštní klín. Na jeho hraně je krásně vidět pravidelná vlnovka, vzniklá pravidelným střídáním odbíjených štěpin. Dále hrotité drasadlo - dokonalý sféroid ze severní Afriky, pěštní klín s původní zkamenělinou ježovky v kůře kamene, zkamenělina schránky nummulita (obří jednobuněčný organismus) s příčnou přirozenou puklinou - na ni je uměle vyryta příčná rýha, která tak povyšuje předmět na mandalu se symbolem kříže (lokalita Tata, Maďarsko).

Ve středním paleolitu se objevují velmi dobře zpracované a rozčleněné nástroje jako silicitové klíny, drasadla nebo sféroidy (už jako dokonalé kamenné nebo hliněné koule). Archeologové registrují doly - velké jámy na těžbu barevných hlinek, místa zpracovávání kamenné suroviny s následným rozemíláním na barevný prášek. Sledujeme sbírání kuriozit i jejich využití. Jako výtvarníci registrujeme především výrazný rozvoj designu. Z afrických lokalit se stářím kolem sto tisíc let se objevují doklady zdobení provrtanými schránkami plžů a rytiny zdobných geometrických vzorů (tam byl tvůrce předmětů moderní člověk). Kultury středního paleolitu byly neseny Evropě potomky heidelberského člověka - neandrtálci. Bohužel většinou se nejednalo o typicky severské lovecké kultury, které zpracovávají hojně paroží, kosti a slonovinu, takže po sobě zanechali minimum uchovatelných předmětů (silicitové nástroje, výjimečně slonovina či umělá hmota vařená z březové mízy). Stejně tak tomu bylo i s půdními procesy, které nebyly příznivé pro dochování předmětů. Přesto jsou známy ojedinělé předměty a naleziště, které velmi dobře vypovídají o dobré řemeslné a umělecké úrovni tehdejších lidí. A to lokality Lebensted, Konigsau v Německu a za zmínku stojí i silicitové hroty produkované kulturou Blackspitze groupe, taktéž z Německa. V tomto období (před 50 až 60 tisíci roky) dobývají moderní lidé - sapienti Austrálie a to díky solidním znalostem mořeplavby. V Evropě zůstává zachována severská megafauna a to i přes opakované klimatické krizové jevy. To má možná spojitost s tím, že severská zvířata nebyla nikdy lovena naplno, protože prostě takové výrazné severské kultury do mladého paleolitu neexistovaly a tak migrující severská zvířata měla na severu určitou úlevu od predáčního tlaku člověka. Naopak v mírnějším klimatu tvoří většinu jídelníčku sbíraná potrava, proto predáční tlak člověka není v těchto podmínkách tak ničující jako by byl na severu, kde je málo sbíratelné potravy a největší objem jídelníčku připadá právě na masitou stravu. Díky této strategii nezasídlování severu mohly tedy středopaleolitické a staropaleolitické kultury trvat velmi dlouho, takřkajíc s neomezenou perspektivou (i desetitisíce, snad i statisíce let). I tak bylo klima v některých údobích středního paleolitu i velmi teplé.

Významnou lokalitou s dílnou k výrobě barviva je Písečný vrch v Čechách.

PŘECHODNÉ KULTURY existovaly před 40–35 tisíci lety

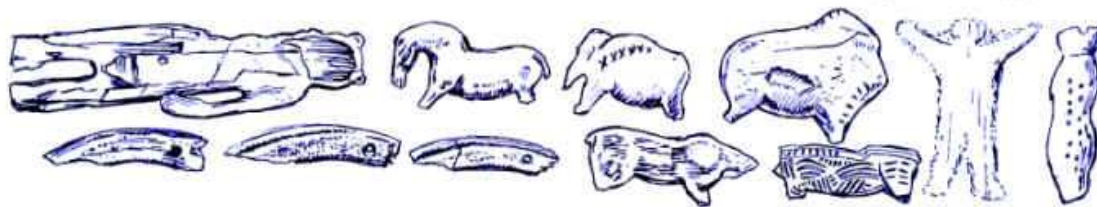
Éra velké řady kultur, z nichž některé byly neseny neandrtálci, jiné sapienty. Nejvýznamnější neandrtálskou kulturou s doklady ozdob oděvu či těla nesla kultura

chatelperronien (čti šatlperonien). U nás k takovým přechodným kulturám řadíme například szeletien a bohunicien (nazván po lokalitě Bohunice v Brně). Mezi přechodné kultury je někdy počítán nejstarší aurignacien nesený sapienty. V epoše přechodných kultur se mísily, prolínaly, ovlivňovaly se, vznikaly a koexistovaly (existovaly vedle sebe) kultury jak neandrtálské, tak kultury do Evropy nedávno přichozího moderního člověka s jinou technologií výroby silicitových nástrojů. Výsledkem vzájemného působení byl vznik několika nových, paralelních kultur (především na Moravě) a zánik stávajících středopaleolitických pořádků a dosavadních mytologií. To vše zřejmě zapříčinilo mizení původního evropského obyvatelstva. V oblasti Brna byly nalezeny provrtané schránky měkkýšů patřící k bohunicieniu nebo aurignacieniu - což by mohly být první doklady takového zdobení v Evropě.

UMĚNÍ MLADÉHO PALEOLITU 35 000–11 500 tisíc let

Umění bylo neseno především už jen jedním typem člověka - sapientem - moderním člověkem. Aby se umění extrémně dlouhodobě dochovalo, musí být provedeno v určitých odolných materiálech (kost, slonovina, keramika a kámen). Navíc musí takové předměty zůstat ve velmi příznivých půdních a geologických podmínkách. Kultury, které zpracovávaly takové příhodné materiály, patří do skupiny řady kultur a civilizací mladého paleolitu. Zpracovává se tvrdý, dobře dochovatelný materiál a přestává se využívat domácí, dobře dostupný materiál ke štípání kamene. Vyhledávají se více a více vzdálenější zdroje kamene na určitých, snad mytologicky důležitých lokalitách. Někdy je mezi mladopaleolitické evropské kultury počítán i chatelperronien, dále sem určitě patří aurignacien, gravettien, magdalenien a solutren.

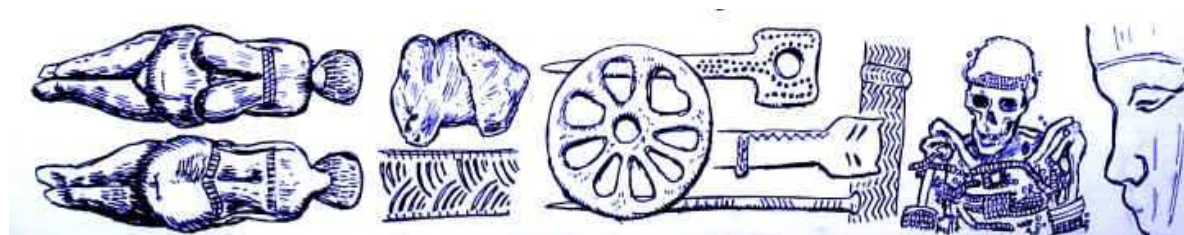
AURIGNACIEN

Lví člověk, figurky koníka, mamutka, zubra a orant - Vogelherth Německo, závěsné provrtané zuby jako ozdoba - Mladeč - Morava.

Nejstarší velkou mladopaleolitickou panevropskou kulturou byl aurignacien (čti - oriñaseien). Nejčastější datace spadají do období mezi 35–30 tisíciletí. Archeologové našli vůbec první nepočtené figurky (řezby v tvrdé slonovině) lidí, zvířat, mytologických postav - koně, zubra, mamutka, lva-člověka, oranta (orant - kněz, šaman, modlíci se člověk s rozpřaženýma rukama). Jedna průkazně ženská soška z Rakouska v ničem nepřipomíná pozdější gravettienské venuše, ale spíše upomíná svou uvolněnou polohou některé známé renesanční a barokní ženské akty. Z podzemních galerií vyniká jeskyně Chauvet (čti „Šovet“) ve Francii. Je to jeskyně s nejstarším dokladem jeskynního umění vůbec a je plná úžasných kreseb někdejší zvířeny. Umění vypadá zcela dokonale, jako by bylo součástí člověka od nepaměti. Rozhodně v aurignacienském umění nevidíme nikde žádné nesmělé počátky umění. Dokonce z oblasti hudby máme nově unikátní flétnu (Rakousko), která dokonce není vyrobená z kosti, ale je velmi pracně vyřezána ze slonoviny a opatřena otvory pro změnu tónů. Na Moravě je nejvýznamnější aurignacienskou lokalitou Mladeč.

GRAVETTIEN - „zlatý věk lidstva“

Jedna z mnoha venuší (východní Evropa). Všimni si účesu a ozdobných řemínků. Dále soška mamutka (Předmostí - Morava), různé předměty (východní Evropa) a tisíce perliček - doklad zdobení oděvu (Sungir - Rusko), portrét tváře z jedné ze sošek (Dolní Věstonice /dále jen DV/ - Morava).

Nejvýznamnější mladopaleolitickou loveckou civilizací severského typu byl gravettien (31–22 tisíc let) někdy v odborné literatuře nazýván „Golden Age - zlatý věk“. Gravettien je první velkou severskou kulturou zaměřenou na lov veškerých zvířat (u nás od zajíců po mamuty). V někdejších severských podmínkách se jídelníček soustřeďuje hlavně na maso. Rostlinná potrava je hůře dostupná, ale je nutná a dokonce dokladovaná (našly se stopy po rozemílání rostlin na ploché kamenné destičce v DV). Pokud určité, i daleko méně významné a méně nápadné živočišné druhy se dostanou do nového, pro ně výhodného prostředí, dokáží toto nové prostředí velmi často rychle devastovat a jsou obvykle příčinou vymírání některých dalších druhů rostlin či živočichů. Pak jistě ani velký a nápadný člověk nemůže být nějakou výjimkou. Člověk je nejen tvor velký, ale i stále aktivní a to na velkém území. Navíc vlastně žije společně s ohněm, pro který v krajině shání otop (palivo). Je velmi pravděpodobné, že stálý predanční tlak spolu s klimatickými změnami a dalšími faktory vedl poprvé v dobách ledových k úplnému vymizení části významné severské evropské megafauny. (S predančním tlakem člověka, coby výraznou ekologickou veličinou u nás poprvé vážně počítá i archeolog Jan Fridrich - *Ecce Homo*, Praha 2005). Následná severská civilizace se tedy už nebude moci opřít o lov mamutů, nosorožců atd., ale zůstanou jí především rychle se množící, severská stádní zvířata jako je sob či kuň, ale také turovití o něco jižněji. V oblasti umění archeologie dokládá přetné nálezů dekorativního geometrického a geometrizujícího umění, stejně jako množství sošek tehdejších, především prestižních zvířat a ženských, důstojně stojících postav (venuší), které jsou na rytinách komponovány (orientovány) zepředu. V oblasti umění (v hrobech a na soškách) sledujeme i odívání a zdobení severských oděvů - Sungir v Rusku, Malta a Buret' na Sibiři (mladší lokality patrně s dožívajícím vlivem gravettienu), severní Itálie (ta neměla severský charakter). Známe nejméně 130 venuší z nejrůznějších materiálů od kosti a parohoviny přes slonovinu, měkký kámen až po pálenou hlínu - keramiku. Sošky nesou informace o četných typech účesů, tělních ozdob až po severský oděv. Byly také vytvářeny mužské sošky (nalezeny asi 4 kusy). Přesné důvody, proč byly sošky vytvářeny, neznáme. U nás na Moravě jsou dokladovány: akumulární ohniště, mělké, hliněné pece, broušení kamene, topení černým uhlím, otisky textilu, měkčená a narovnávaná slonovina, příčně zpracovávaná zubovina mamuta, asi třicet lidských koster spojených s pohřebním ritualem, velké skrumáže mamutích ostatků, sídliště, nejrůznější předměty vyrobené z kamene, silicitu, kostí a mamutoviny atd. (Kulturní tradice gravettienu pokračovala i další milénia především v Itálii, východní Evropě a její některé prvky jsou zcela jasně patrné i v pozdější kultuře až z centrální Sibiře (Malta a Buret'). U nás na Moravě vznikají trvalé zimní sídliště - Pavlov, Dolní Věstonice, Předmostí (Přerov), Petřkovice - Landek (Ostrava), Jarošov. Určitou část světoznámého moravského gravettienu nazýváme pavlovien (kultura lovců mamutů -

lovci mamutů a kult mamuta byl jen na několika místech Evropy). Z Pavlova a Dolních Věstonic známe otisky textilií a keramiku, z DV pak různé barevné hlinky. Naši pavlovienci byli schopni ulovit jakékoli zvíře od zajíce, lišky a vlka až po mamuta. Nástroje se vyráběly ze silicitů a to jen z určitých vybraných a i velmi vzdálených lokalit (krakovský černý pazourek a atraktivní červenohnědý radiolarit z Bílých Karpat.)

MAGDALENIEN

Madlénské venuše v soškách a jako rytiny, zdobení hlavice vrhače kopí - zápasící kozorožci, kresba koně, rytiny dekorativně zdobených dam, hlavice vrhače ve tvaru mamutka, jehly a kahany.

Typickou západoevropskou mladopaleolitickou loveckou civilizací severského typu byl magdalenien 20–12 500 tisíc let. Život lidí z magdalenienu byl úzce provázán s rychle se množícími stádními zvířaty jako koňmi nebo soby. Je to logické, protože mamuti a některá další megafauna už zmizela nebo dožívá a postupně mizí. Magdalenci následují těsněji tahy jednotlivých stád, jejich život je se stády různým způsobem více nebo méně trvale propojen. Také se zpracovává významněji sobí parohovina, zdobí se špičky vrhačů kopí, dále se používá silicit, křišťál, kosti, slonovina. Vrhače jsou výhodné právě k lovu stádních zvířat. Venuše z éry civilizace magdalenienu jsou výtvarně silně zjednodušené s charakteristickým důrazem na (vystrčený) zadeček, na rytinách jsou komponovány zboku. O účesech, ozdobách či oděvech tyto venuše nenesou takřka žádné informace. Významné umělecké památky - řezby zvířat na vrhačích oštěpů, řezby a rytiny v kostech a slonovině. Objevují se i geometrické symboly. Mamut, ačkoli je často zobrazován coby atraktivní zvíře, byl v éře magdalenienu rychle mizejícím živočišným druhem. Do střední Evropy expanduje magdalenien později, u nás je to kolem 13 tisíc let (Český kras, Moravský kras - Pekárna). O magdalenien se lidé v západní Evropě velmi zajímají, lokality ve Francii a v Německu jsou dobře značeny a navštěvovány turisty, objevují se velmi často kvalitní publikace. Vydávají se časopisy a veřejnost je dobře informována. Existují „fandové“, kteří žijí po způsobu dávných lidí magdalenienenské civilizace a vyrábějí repliky někdejších předmětů.

ZÁPADOEVROPSKÉ JESKYNNÍ UMĚNÍ

Koně a nosorožec z nejstarší evropské jeskyně Chauvet v jižní Francii, dále magdalenské umění, uprostřed bizon z Altamiry ve Španělsku a dole vpravo je vyjádření celého stáda sobů.

Datuje se od 32 tisíc let a trvalo až do doby kolem 12 500 tisíc let. Jednalo se o určitou kulturní charakteristiku západní Evropy zřejmě se odvíjející od určité konkrétní mytologie, která jinde v Evropě nebyla a proto lidé jinde v Evropě necítili potřebu „lézt“ do špatně přístupných podzemních prostor a tam tvořit. To by mělo logiku, protože pokud by v západní Evropě byla skutečně taková mytologie, pak by mohla být snadno přenášena z kultury na kulturu jako specifické umění (kresby, malby a rytiny). Jeskynní nástěnné umění registrujeme totiž od aurignacienu přes gravettien, solutréen (místní západoevropská kultura 22–18 000 let) až po magdalenien. Důležité je, že neexistovala spojitost s loveckou magií, zobrazovaná zvířata nebyla rozhodně ta nejlovenější, ale evidentně ta nejobdivovanější (mamut, zubr). Mamut se dokonce zobrazoval i v době, kdy v Evropě snad úplně zmizel. V západní Evropě, především ve Francii, jsou tyto jeskyně s uměním těchto loveckých kultur předmětem aktivního turistického zájmu a jsou velmi hojně navštěvované. Teprve v posledních letech se podařilo francouzským prehistorikům zajistit nejméně dvě nově objevené jeskyně k dlouhodobému zkoumání a ty nebudou veřejnosti přístupné, aby byly nerušeně zkoumány. Objevy, které zde francouzští vědci učinili, jsou zcela unikátní. Obecně nejznámější jeskyně jsou Altamira, Lascaux (čti - Laskó), Jeskyně tří bratří a nověji objevená a nejstarší Chauvet (čti - Šovet).

OBECNÉ CHARAKTERISTIKY UMĚNÍ MLADÉHO PALEOLITU 35 000 – 11 500 let

Součástí moderního člověka je tvořivost a výtvarná tvořivost. Nejstarší moderní člověk Homo sapiens sapiens je datován minimálně ke 150 tisícům roků, ale my se s ním v Evropě setkáváme vlastně teprve před několika málo desetitisíciletími (někdy kolem 40 000–37 000 lety). Proto nejstarší evropské archeologické doklady umění moderního člověka jsou nám tak srozumitelné a blízké. Nejsme totiž u žádných prastarých prvopočátků a určité nejsme u dokladů nejstaršího a prvního umění. Ať to tedy jsou perfektní a nápadité kresby z Chauvet nebo pozdější soška lvího člověka z Německa nebo ozdoby z jeskyně v Mladci na Moravě, všechny tyto doklady umění jsou řemeslně a výtvarně bravurně zvládnuté. Stejně jako výtvarný projev, byla přirozenou součástí člověka i touha tvořit v oblasti hudby doložena nálezy fléten a píšťal. Nejstarší flétna pochází opět, jak jinak než z aurignacienu. Výtvarné umění plní úkoly seberealizační, individuální, sociální, estetické, mytologické, výukové, kompenzační, terapeutické, pomáhá rozvíjet osobnost člověka. Pro psychiku člověka to je velice důležité, zvláště v severském prostředí, kdy je člověk nucen se mnohdy uchýlit na dlouhou dobu do malého domova a tam si najít nějakou smysluplnou a uklidňující činnost. Umění zrcadlilo sociální příslušnost k určité kultuře a dávalo jedinci pocit, že někam zcela konkrétně patří. Umění odráželo postavení jedince ve společnosti v době, kdy byly suroviny dostupné všem lidem dané komunity a jejich materiální úroveň se

odvíjela jen od jejich individuální píce a snahy. To často bez větší závislosti na ostatních lidech. Tak vznikalo prostředí, v němž kultury existovaly dlouhodobě s perspektivou tisíců let a to i často ve velmi tvrdých klimatických podmínkách. Umění v té které kultuře či civilizaci v období mladého paleolitu nese velmi charakteristické rysy, které se po dlouhou dobu daných tradic nemění. Proto hovoříme o pluralistické („paralelní“) koncepci kultur v čase (autor teorie - Francis Boas), rozhodně ne evolucionalistické (nestejná hodnota kultur) koncepci (jejím čelním představitelem byl Sir Edward Burnett Tylor). Výtvarný projev je provázán s danou kulturní zvyklostí, mytologií, tradičními řemesly, zaběhanými technologickými postupy a individuálním systémem samovýroby. Umění paleolitu vyprodukovalo množství výtvarných forem, stylů, přístupů, pohledů a svérázných vidění světa, které naše současná kultura sama znovuobjevovala vlastně teprve nedávno. Paleolitické kultury se mnohdy přirozeně proměňovaly už jen proto, že se mohly dostat do příznivých situací, kdy měly nadbytek zdrojů (komplexní lovci sběrači). Tehdy populace početně rostla, sociální prostředí se komplikovalo a umění a tvořivost na tuto situaci reagovala. Inovace a to i inovace v oblasti umění, které v takovém prostředí vznikly se mohly uchytit a obohatily pozdější či paralelní kultury, i když se již situace se zdroji změnila a někdejší komplexní společnost se vrátila k obyčejnému běžnému lovu a sběru. Takový mechanismus mohl vlastně docela dobře vygenerovávat nové a nové kultury a přitom různě ovlivňovat a přirozeně měnit tvář paleolitu v průběhu času. Takovou komplexní společností byl nejspíše i náš moravský gravettien, proto to byla kultura mimořádně jedinečná i ve světovém měřítku.

Poznámka: u datace holocenních kultur se používá označení vztahu k našemu letopočtu (PNL, NL).

SROVNÁVACÍ MATERIÁL – VZNIK KULTUR OBDOBÍ HOLOCÉNU (MEZOLIT, NEOLIT) před 12 000–6 000 lety

MEZOLIT

Srovnáním tohoto období s předcházejícím obdobím paleolitu snadněji pochopíme obě epochy. Mezolit (střední doba kamenná nebo též nazýván epipaleolit) s datací 10 000–5 500 př. n. l. je určitou formou pokračování předchozího paleolitu avšak v teplém klimatu jsou půdy pro dochování například kostěných materiálů nevhodné (dobré nálezy jsou v severnějších částech Evropy a v suchých oblastech Španělska). Mezolit je také redukován předchozími událostmi na kulturu, která již nemohla být srovnatelná s kdysi v podobných klimatických podmínkách existujícím aurignaciem. Člověk v Evropě nemůže totiž už lovit řadu velkých zvířat jako mamut, srstnatý nosorožec, protože již vymizela a také nemůže lovit soby a koně, protože se podnebí oteplilo. Krajina a nyní bohatší fauna dovolují pouze lov malých a středních zvířat s výjimkou turovitých (největšími kopytníky jsou nyní tarpani, pratuři, zubři, losi a jeleni). V teplém klimatu mírného pásma (například u nás) se však lov stává tradičně jen doplňkem sběračství, (které, jak víme ze zkušeností se současnými přírodními národy, je také mnohdy přímo zaměřené na různé formy zahrádkaření). To zřejmě souvisí i s vazbou k jednomu místu, alespoň co se týká pohřbů, které se častěji vřazují do celých pohřebišť. V Evropě je za nejdůležitější pokládáno skalní umění (nezaměňuj s jeskynním uměním) především ze Španělska, kde poprvé máme celé lovecké či válečné scény, vidíme úpravu účesů, oděvů, typy zbraní. Jedná se především o obrysovou, uvnitř tmavě (vycpávkově) vyplněnou, výtvarně jednoduchou kresbu. U nás jsou doklady umění mezolitu minimální a zůstávají daleko za érami předchozího gravettienu a magdalenieniu.

NEOLIT

Začíná na Blízkém východě někdy v 10. nebo 9. tisíciletí př. n. l. (na různých územích začíná odlišně, podle toho, jak rychle či pomalu se sem znalost zemědělství šířila). Ve střední Evropě pak začíná někdy v 6. tisíciletí př. n. l. a končí zhruba ve 4. tisíciletí př. n. l.

Vznik neolitu (mladší doba kamenná) i jeho šíření (na pozadí mezolitických kultur) pak vypadá zpočátku jen jako určitá forma mezolitického hospodářství (zahrádkaření běžné i u loveckých kultur). Avšak zrno, které se stává středobodem daného světa, má některé vlastnosti, které rozhodně mají na lidskou populaci obrovský dopad. Mouka a jídlo získané ze zrní nejsou tak výživné jako předchozí potrava, lidé jsou drobní, podle některých studií se velmi výrazně omezuje doba laktace a s tím přímo souvisí výrazný populační nárůst obyvatelstva (někdy se hovoří o autodomestikaci). Také mizí značná část volného času, protože získávání zemědělské potravy i její příprava jsou časově mnohonásobně náročnější než předchozí sběr a lov. To je navíc umocněno větším počtem dětí. Mnozí specialisté se domnívají, že se zde zásadně změnilo i postavení ženy. To dokládají i kosterní pozůstatky s četnými deformacemi, které vznikly při těžkých domácích pracích. Zemědělci již nejsou profesionální lovci, nedovedou tak skvěle užívat zbraně a je relativně snadné je ovládat pomocí ozbrojenců (a také díky četným dětem jsou daleko zranitelnější a manipulovatelnější). Ovládnutí jedněch lidí druhými je možné také díky tomu, že zrní se dá dlouhodobě skladovat jako strategická potrava pro vojsko na výpravách, ale také se dá přerozdělovat či vymáhat podíl z produkce. Při těchto změnách ekonomicko-sociálních poměrů pochopitelně dochází především k význačným změnám v mytologii, kdy se uvolňuje řízení stavu populace a mytologie také vysvětluje hierarchické rozdíly v populaci. Dochází k populačním explozím, spojených se silnou hierarchizací společnosti. Ta je spojena s postupným zánikem práv jedince čerpat zdroje z územního vlastnictví komunity a dochází ke vzniku silné závislosti jedince na společnosti, která dá nebo nedá (propůjčí nebo nepropůjčí) jedinci zdroje nebo jen určitou část zdrojů. Vzniká tak složité předivo sociálních závislostí a vztahů člověka na společnosti. V oblasti umění registrujeme velké stavby jako mytologicko-kompenzační a reprezentující (předvádějící) architektonické elementy. V neolitu to jsou obří rondely (například neolitický rondel v Těšeticích na Moravě měl průměr 60 metrů).

Navíc celkovou situaci urychlují určité klimatické změny. Zemědělci závislí na přirozeném zavlažování a počasí (nesrovnatelně více než lovci sběrači) se v období extrémního sucha stahují k velkým řekám a tak vlastně vznikají koncentrované zemědělské civilizace, které rychle vyčerpávají zdroje, což vede k novým adaptacím, čímž se generují nové a nové podoby proměn kultur v čase. Změny v životech lidí se tak velmi urychlují.

SROVNÁVACÍ MATERIÁL - OBECNÉ CHARAKTERISTIKY UMĚNÍ NÁSLEDNÝCH KULTUR HOLOCÉNU

(Holocén je datován od 12 tisíc let do současnosti)

S velkým počtem lidí mizí přímá sociální vazba mezi lidmi a nastupuje v daleko větší míře tvrdé a mnohdy bezohledné chování hierarchicky výšepostavených oproti níže postaveným (a opačně se utlačovaní snaží bránit). Někdy jsou velké moderní společnosti přímo považovány za lhostejné vůči osudu jedince. Aby hierarchicky výše postavení upevnili svoji sociální pozici, zkoušejí postupovat různým způsobem od agrese, přes ekonomické, mytologicko-náboženské až po politické řešení. Člověk níže postavený je nejméně odbojný, když je hodně provázán se společností, proto postupně mizí samovýroba a objevuje se prefabrikace a sériová výroba. To vše se pochopitelně odráží i v

oblasti umění. Naopak hierarchicky výše postavení se chtějí ukázat něčím reprezentativním a cenným a tak pro ně vzniká specifické umění, které je zároveň vysoce hodnoceno finančně (u sériového umění tomu tak není). U všeho se projevuje lidská přirozenost, napodobování, zhlédnutí se ve vzorech, snaha vylepšit si hierarchickou situaci předstíráním vyššího postavení vlastněním „lepších“ předmětů - tedy i umění a podobně (vznik napodobenin drahých výrobků). Vznikají armády, úředníci, státní mytologie a státní náboženství. Společnost je sebestředně postavena na první místo v žebříčku hodnot, vzniká propastný rozdíl mezi člověkem a přírodou.

Na vše a na všechny se dá nahlížet jako na zdroje, které se čerpají bez omezení. Sledujeme snahu zmenšit počet vládnoucích a zvýšit počet ovládaných a to různými (skrytými nebo otevřenými) formami územní, politické, kulturní, náboženské (mytologické) nebo ekonomické expanze. Kulturní společenské systémy jsou nestabilní a jejich perspektiva je proměnlivá a průběh změn je často dynamický. Uplatňuje se nepředvídatelnost událostí (teorie chaosu). V oblasti umění se dostávají stále více do popředí monumentální stavby. Nejprve to jsou megalitické stavby, později pyramidy, vítězné sloupy, oblouky, obelisky, katedrály a další megastavby, nezřídka orientované vertikálně (ve smyslu falické hrozby). Sledujeme rychlé proměny různých epoch a to od staletí a desetiletí po pouhé roky. To souvisí s rychlostí vyčerpávání zdrojů udržujících „neměnný stav věcí“ (sledujeme proměny společnosti na pozadí prodlužujících se dopravních tras, na pozadí zvyšování cen surovin atd.). Umění i umělci jsou determinováni svojí dobou, proměnami a přelomy ve společnosti. Někdy spoluvytváří novou podobu kultury v souladu se společenskými zájmy, jindy proti společnosti vystupují, nastavují jí zrcadlo, čímž mnohdy jen předznamenávají další příští podobu společnosti nebo její některé příští proudy.

POZNÁMKA k evolucionalistickému řazení kultur

Práce se opírá i o oblast kulturní antropologie: skutečně existovaly teorie řadící kultury nad sebe či pod sebe jako na schodišti. Byla tak představena jakási koncepce nižších a vyšších stádií řazených na jakémisi pomyslném schodišti. Tato představa vyhovovala kolonialistům, kteří potírali domorodé kultury a vnucovali jim vlastní kulturu. Nebo jim vysvětlovala, proč je možné nahlížet na jiné kultury svrchu a s opovržením a proč mají chtít po příslušnících jiných kultur, aby ke kultuře „bílého muže“ bylo vzhlíženo. V USA byla ještě na konci 19. století tato teorie silně kritizována pro zásadní nedostatky a byla ještě v téže době nahrazena teorií pluralistickou (to dalo základy novodobé americké kulturní antropologii). Tj. teorie, kdy kultury mají prostě řadu nejrůznějších, bytostně vlastních podob a žádná není dokonalejší než ta druhá. Evolucionalistická koncepce kultur však přežila v marxistické koncepci světa, tam zase měla předvádět model od primitivů po šťastné zítřky lidstva v mimořádně ideální společnosti, kdy bylo dobré poslouchat ty, kteří vedli společnost k onomu slíbenému cíli. Zde byla zakonzervována a téměř sto let ovlivňovala Východní Evropu. Na západ se vrátila koncem 70. let v podobě takzvaného neoevolucionalismu. Byla spojena s objevem evolučně nejprimitivnějšího lidského kmene „Tasadažů“, tehdy nově objeveného na Filipínách. Tak zarážející primitivnost nedokázala pluralistická koncepce vysvětlit. O co jde, objasnili až po letech specialisté na výživu, kteří zjistili, že tak mizerný lov a sběr, který předváděla zdejší komunita, by vedl ke smrti hladem. Záležitost byla přezkoumána a zjistilo se, že Tasadažové, jak se tito „lidé“ nazývali, jsou jen najatí herci z blízkých zemědělských osad, a že se jednalo o jeden z nejvelkolepějších podvodů ve vědě vůbec. Také jeden z velkých a uznávaných propagátorů evolucionismu, který propagoval ideu stálého zdokonalování člověka, který přijímá jen dobré a zbavuje se špatného, tj. pozitivní růst a pozitivní tříbení kultury, se na sklonku života konfrontoval s reálným stavem života lidí a stavu planety, která jim je vydána

a zcela ztratil víru ve své někdejší postoje. Není problém setrvat ve víře v primitivní evolucionismus a stále se divit, že je „všechno jinak, než jsme si doposud mysleli.“

Proto i v archeologii sledujeme jednotlivé kultury jako samostatné a dlouhodobě charakteristické a nezaměnitelné struktury. Tudíž ani v paleolitu nenajdeme doklady po jakémisi přežívání, které by se časem mělo postupně zdokonalovat, ale i zde sledujeme specifické, už hotové, vyspělé jednotlivé kultury, které pak bez větších změn trvají celá tisíciletí.

Maturitní minimum

STARÝ PALEOLIT 1 milion–300 000 let

STARŠÍ OBDOBÍ STARÉHO PALEOLITU

- Datace: Před 1 mil. let
- Nositel kultur: v Evropě Homo antecessor, ten je před 700–600 tisíci roky střídán formou Homo heidelbergensis – v Záp. Evropě kultura acheuléenu.
- Výtvarná stránka: geometrizace vytvářených předmětů, různé osy souměrnosti.
- Nástroje: kamenné (silicitové, křemencové) – i dokonalé „pěstní“ klíny, sféroidy, zvládnutí ohně.
- Produkty kultury: rychle podléhají zkáze (klima + agresivní humózní půdy) Kulturní vrstvy často uloženy hluboko a dokladů je málo.
- Klima: kultury jsou vázány především na teplé klima.
- Naleziště: Morava - Stránská skála u Brna, Čechy - Přezletice.

MLADŠÍ OBDOBÍ STARÉHO PALEOLITU

- Datace: před 400–300 tis. roky
- Nositel kultur - Homo heidelbergensis: kultura lovců velkých zvířat (koně, zubři, nosorožci, sloni) a sběračů.
- Výtvarná stránka: geometrizace (řady rovnoběžných rýh a obdélník), dobře zpracovaný design nástrojů.
- Nástroje: kamenné – silicitové (klíny, klínky, vrtáčky, mikrolity, sekáče, nožovité čepele), dřevěné nástroje a jejich řemeslná úprava (vrhací oštěpy a vrhací rotační tyče s hroty na obou koncích, drobné nástroje (skvělá motorika).
- Materiály: těžko dochovatelné - rákos, listy, proutí, kůry, dřevo a kůže.

STŘEDNÍ PALEOLIT 300 tisíc let–40 tisíc let

- Nositel kultur: neandrtálec, před 50–60 tisíci roky dobývají moderní lidé - sapienti Austrálii (znalosti mořeplavby).
- Nástroje: propracované silicitové klíny, drasadla, sféroidy, hluboké jámy na těžbu barevných hlinek, místní kamenné suroviny.
- Výtvarná stránka: v Evropě sbírání kuriozit, drcení barviv, výrazný rozvoj přesného designu (zdobení provrtanými schránkami plžů, rytiny geometrických vzorů od moderních lidí v Africe).

- Materiály: těžko dochovatelné + nepříznivé půdní procesy. Dochovají se hlavně silicitové nástroje, výjimečně slonovina či umělá hmota vařená z březové mízy.
- Naleziště: Lebensted, Konigsau (Německo), silicitové hroty kultury Blackspitze groupe, Písečný vrch v Čechách (dílna k výrobě barviva).
- Klima: kultury vázány na teplejší klima, ke konci i chladnější, v Evropě zachována severská megafauna.

PŘECHODNÉ KULTURY EXISTOVALY PŘED 40–35 tisíci lety

- Nositel kultur v Evropě: neandrtálec (kultura chatelperronien, u nás szeletien), sapienti (u nás bohunicien, nejstarší aurignacien)→mísení kultur neandrtálců a sapientů→vznik několika nových kultur (Morava)→zánik dosavadních mytologií.
- Výtvarná stránka: neandrtálci – zdobení barvou, dizajn, sapienti – provrtané schránky měkkýšů (bohunicien či aurignacien - první doklady takového zdobení v Evropě).
- Nástroje: sapienti - silicitové nástroje.
- Naleziště: okolí Brna.

UMĚNÍ MLADÉHO PALEOLITU 35 000–11 500 tisíc let

- Nositel kultur: sapienti – v Evropě většinou velké kultury severského typu (aurignacien, gravettien, magdalenien a solutren, někdy se sem řadí i chatelperronien).
- Materiály: tvrdé, dobře dochovatelné - kost, slonovina, vzácně keramika a měkký kámen, nástroje ze silicitů + příznivé půdní a geologické podmínky pro uložení.
- Přestává se využívat domácí, dobře dostupný materiál ke štípání kamene, vyhledávají se vzdálenější zdroje kamene na určitých, snad mytologicky důležitých lokalitách.

AURIGNACIEN

- Datace: 35–30 tisíc let
- Nositel kultur: sapienti, panevropská kultura, klima podobné dnešnímu.
- Výtvarná stránka: první figurky (řezby v tvrdé slonovině) lidí, zvířat, mytologických postav - koně, zebra, mamutka, lva-člověka, oranta, hudební nástroje (flétna i ze slonoviny s otvory pro změnu tónů).
- Naleziště: jeskyně Chauvet (Francie) - nejstarší doklad jeskynního umění, Rakousko (flétna), na Moravě Mladeč.

GRAVETTIEN - „zlatý věk lidstva“

- Datace: 31–22 tisíc let
- Nositel kultur: sapienti - první velká panevropská severská kultura zaměřená na lov veškerých zvířat (u nás od zajíců po mamuty), doplnění rostlinnou stravou. Určitá část moravského gravettien=pavlovien (kultura lovců mamutů).
- Predační tlak, klimatické změny a další faktory vedl k úplnému vymizení části severské evropské megafauny→následná severská civilizace musela lovit rychle se množící, stádní zvířata (sob, kůň, jižněji turovití).

- Výtvarná stránka: dekorativní geometrické a geometrizační umění, sošky zvířat a ženských, důstojně stojících postav – venuší (na rytinách orientovány zepředu), sošky venuší (130), i mužské sošky, severské oděvy a jejich zdobení, účesy, tělní ozdoby.
- Pohřbívání: výjimečný pohřební ritus vedoucí k uložení mrtvých, na Moravě - velké skrumáže mamutích ostatků.
- Nástroje: akumulární ohniště, mělké, hliněné pece, broušení kamene, topení černým uhlím, otisky textilu, měkčená a narovnávaná slonovina, příčně zpracovávaná zubovina mamuta, nejrůznější předměty z kamene, kostí a mamutoviny, silicitové nástroje (pavlovienci).
- Materiály: kost a parohovina, slonovina, měkký kámen i pálená hlína, silicit.
- Naleziště: Sungir (Rusko), Malta a Buret' (Sibiř), severní Itálie, na Moravě vznikají trvalá zimní sídliště - Pavlov, Dolní Věstonice, Předmostí (Přerov), Petřkovice - Landek (Ostrava), Jarošov.
- Klima: studené (doba ledová).

MAGDALENIEN

- Datace: 20–12 500 tisíc let, západní a střední Evropa
- Nositel kultur: sapienti – lovci severského typu (loví rychle se množící stádní zvířata - koně, soby).
- Výtvarná stránka: venuše silně zjednodušené s důrazem na (vystrčený) zadeček, na rytinách komponovány zboku, řezby zvířat na vrhačích oštěpů, zdobí se špičky vrhačů kopí, řezby a rytiny v kostech a slonovině, geometrické symboly.
- Nástroje: zbraně (kopí, vrhače, oštěpy).
- Materiály: silicity, křišťál, kosti, slonovina, sobí parohovina. K nám do střední Evropy expanduje magdalenien až kolem 13 tisíc let (Český kras, Moravský kras - Pekárna).
- Klima: studené (doba ledová).

ZÁPADOEVROPSKÉ JESKYNNÍ UMĚNÍ

- Datace: 32 tisíc let až cca 12 500 tisíc let (západní Evropa 22–18 000 let)
- Nositel kultur: sapienti (aurignacien, gravettien, solutréen, magdalenien).
- Výtvarná stránka: specifická mytologie (kresby, malby a rytiny), zobrazovaná zvířata nebyla nejlovenější, ale nejobdivovanější (např. mamut, zubr).
- Naleziště: Lascaux a Chauvet (Francie), Altamira (Španělsko).

MLADÝ PALEOLIT (OBECNÉ CHARAKTERISTIKY UMĚNÍ) 35 000 – 11 500 let

- Nositel kultur: Homo sapiens sapiens (datován minimálně ke 150 tisícům roků, v Evropě kolem 40 000–37 000 let).
- Některé kultury s nadbytkem zdrojů (komplexní lovci sběrači) – např. moravský gravettien.
- Teorie vývoje kultur v čase: 1) pluralistická („paralelní“) - autor teorie - Francis Boas (správná), 2) evolucionalistická (nestejná hodnota kultur) - čelním představitelem byl Sir Edward Burnett Tylor.
- Naleziště: kresby ze Chauvet (Francie), soška lvího člověka (Německo), ozdoby z jeskyně v Mladči na Moravě.
- Výtvarná stránka: řemeslná a výtvarná dokonalost, hudební nástroje (flétny a píšťaly), výtvarné umění plní úkoly seberealizační, individuální, sociální, estetické, mytologické,

- výukové, kompenzační, terapeutické, pomáhá rozvíjet osobnost člověka; výtvarný projev je provázán s danou kulturní zvyklostí, mytologií, tradičními řemesly, zaběhanými technologickými postupy a individuálním systémem samovýroby.
- Klima: často studené - doba ledová (mimo aurignacien).

KULTURY HOLOCÉNU období posledních 12 tisíc let

MEZOLIT 10 000–5 500 př. n. l.

- v Evropě končí lov velkých zvířat (mamut, srstnatý nosorožec) – vymizel i lov sobů a koní – oteplení. Soustředění na lov malých a středních zvířat a turovitých (tarpani, pratuři, zubři, losi a jeleni).
- Lov se stává jen doplňkem sběračství + zahrádkaření.
- Vazba k jednomu místu, pohřby se vřazují do celých pohřebišť.
- Výtvarná stránka: v Evropě skalní umění - lovecké a válečné scény, úprava účesů, oděvů, typy zbraní (obrysová, uvnitř tmavě vyplněná, jednoduchá kresba).
- Materiály: těžko dochovatelné - klima + půdy (výjimka sever a Španělsko).
- Klima: teplé.
- Naleziště: Španělsko, u nás jsou doklady minimální.

NEOLIT 10 000 Blízký východ, 6 000 střední Evropa–4 000 př. n. l.

- Hlavní je zrno→lidé mají méně času, jsou drobní, omezuje se doba laktace→více dětí→výrazný nárůst populace→hierarchizace společnosti
- Zemědělství je snadné ovládat.
- Zrno lze skladovat jako strategickou potravu pro vojsko a vymáhat podíl z produkce→změny ekonomicko-sociálních poměrů (hierarchizace)→změny v mytologii (vysvětluje přirozenost hierarchie).
- Zánik práv jedince na zdroje→závislost na společnosti.
- Osídlování území u řek (zavlažování polí) →rychlé vyčerpávání zdrojů.
- Výtvarná stránka: velké stavby jako obří rondely (rondel v Těšeticích na Moravě).

NÁSLEDNÉ KULTURY HOLOCÉNU

- Velmi tvrdé upevňování hierarchizace (+ bouření utlačovaných).
- Mizí přímá sociální vazba, mizí spojení s přírodou.
- Zvyšování cen surovin, prodlužování obchodních tras.
- Vznik státní politické mytologie a státního náboženství, vznikají armády, úředníci.
- Výtvarná stránka: mizí samovýroba, vzniká prefabrikace a sériová výroba pro chudší, napodobeniny drahých předmětů, specifické, okázalé umění pro bohaté.
- * Umělci společnosti slouží, jiní se staví proti ní.
- * Vznikají megalitické stavby, pyramidy, vítězné sloupy, oblouky, obelisky, katedrály a další megastavby.